

MİLLİ MÜCADELE'DE MUSTAFA KEMAL İLE PAPA MEKTUPLAŞMASI

Yard. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK*

ÖZET

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin haksız uygulamalarıyla kaos ortamına sürüklenen Anadolu ve Trakya'da gayrimüslim unsurlardan Rum ve Ermeniler İtilaf Devletleri'nin kışkırtmalarıyla terör hareketlerine giriştiler. Müslüman Türkler ise kısa süre içinde vatanlarını, can ve mallarını korumak için örgütlenip harekete geçtiler. Böyle bir ortamda Papa'nın Ankara'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile karşılıklı mektuplaşmaları ilginçtir. Bu çalışma o dönemde diplomatik bir kesiti ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Mustafa Kemal, Papa, Mondros Mütarekesi, Rum, Ermeni

IN NATIONAL STRUGGLE CORRESPONDENCE BETWEEN MUSTAFA KEMAL AND POPE

ABSTRACT

Being provoked by the Mutual Agreement States, the Greeks and Armenian, the components of nonmuslim in Anatolia and Thrace where there exists chaos environment because of Mondros Armistice's unjustifiable applications, signed in October 30 th in 1918, set about terrorist movements against the Turkish. Muslim Turks started to act in order to protect their lives, possessions and motherlands. In a such milieu, the correspondence of Pope with Mustafa Kemal Paşa being in Ankara is interesting. This study put forth that diplomatic cross sections in that period for consideration.

Key Words: Mustafa Kemal, Pope, Mondros Armistice, Greek, Armenian

Giriş

Başlangıçtan itibaren İslam devleti hakimiyetine giren bir bölgede yaşayan gayrimüslimler İslam hukukuna göre ya İslam ülkesini terk edip istedikleri yere giderler ya da İslam devleti ile bir zimmet antlaşması yaparak eski yurtlarında yaşamaya devam edebilirlerdi. Böyle bir antlaşma yapan gayrimüslimlere zimmi denirdi. Bu antlaşma ile zimmiler İslam hukukunun hükümlerine uymayı ve askerlik yapmama karşılığında “cizye” ve “haraç” vergilerini vermeyi kabul etmiş olurlardı. Buna karşılık İslam devleti de zimmilere can ve mal güvenliğini taahhüt eder ve kendi dini ve kültürlerini yaşamalarına izin verirdi.¹

* Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E.mail: zcevik41@hotmail.com

İslam hukuk tarihi boyunca Türk- İslam devletlerinde büyük ölçüde gözetilen bu uygulamanın Osmanlı Devleti'nde de sürdüğü görülmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nde ilk olarak Fatih Sultan Mehmed Rum –Ortodoks patrikliğine Gennadius'u getirmiş ve muhtemelen cemaati adına onunla bir zimmet antlaşması yapmıştır. Fakat bu anlaşma metni günümüze ulaşmamıştır. Bu konuda gayrimüslimlere din ve vicdan hürriyeti konusunda benzer hükümler içeren Galata zimmileriyle yapılan anlaşma metni ise vardır. Bu anlaşma metninde Galata zimmilerinin kiliselerine el konulmayacağı, mescit haline getirilmeyeceği, ibadetlerine karışılmayacağı ve hiçbir zımminin Müslüman yapılmayacağı belirtiliyordu.² Fatih'in çağdaşı tarihçi Kritovoulos onun Rum patriğine verdiği yetkilerin Bizans'takinden daha az olmadığını söylemektedir.³

Osmanlı Devleti belli bir nüfus yoğunluğuna ulaşmış ve tarihi süreç içinde belirli ölçüde otonomi elde etmiş gayrimüslim din ve mezhep mensuplarına millet adıyla bir statü tanımıştır. Bu sistemin ilk defa ne zaman böyle bir statüye sokulduğu hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte, muhtemelen ilk önce bütün Ortodokslar Rum milleti olarak örgütlenmişlerdir. Böylece Yunan, Sırp, Bulgar, Romen hatta Arap Ortodoks Hıristiyanlar Rum milletini oluşturmuşlardır. Fatih devrinden itibaren Fener Patrikhanesi bunların dini merkezi olmuştur. Zamanla Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudi ve Ermeniler de aynı şekilde millet sayıldılar. Hatta daha küçük Hıristiyan gruplar bile bu sisteme dahil edilmiştir. Mesela Katolik Ermeni cemaati ancak 1830'da millet olarak tanınmıştır.⁴

İlk defa 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Rusya'ya Osmanlı teb'ası Ortodoksları himaye hakkı verildiği şeklindeki görüşlerin doğru olmadığı son bir araştırma ile çürütülmüştür.⁵ Tanzimat döneminde ise gayrimüslimlere verilen bu hak ve imtiyazlar, özellikle 1856 Islahat Fermanı Osmanlı Devleti'nin milletlerarası camiaya verilen bir taahhüdü olarak ortaya çıkmıştır. İngiliz, Fransız ve Avusturya elçilerinin ağır baskısı altında hazırlanmış olan bu Ferman, vergi iltizamını ve diğer kötü uygulamaları tekrar kaldırarak 1839 Fermanının ilkelerini yeniden

¹ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı'da Hukuk", *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), 2, İstanbul 1999, s.419-420; Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde 'Millet Sistemi' ", *Osmanlı- 4-Toplum*, (Editör: Güler Eren), Ankara 1999, s.209.

² Galata Sözleşmesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hikmet Özdemir, "Azınlıklar İçin Bir Osmanlı- Türk Klasığı: 1453 İstanbul Sözleşmesi", *Osmanlı- 4-Toplum*, (Editör: Güler Eren), Ankara 1999, s.223-228.

³ M. A. Aydın, *agy*, s.422-423.

⁴ M.A. Aydın, *agy*, s.424.

⁵ Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara 2006, s. 205-213.

teyit etti ve öncekinden daha özel ve kesin ifadelerle, dine bakılmaksızın bütün Osmanlı teb’asının tam eşitliğini öngördü. Yani bu Ferman Batı ile ezeli bir problem olan Müslüman- Hıristiyan teb’anın eşitliğini mihver edinmiştir⁶ Nitekim aynı yıl yapılan Paris Antlaşması’nda Fermanla getirilen bu düzenlemeler takdir edilmiş, Osmanlı Devleti ilk defa Avrupa hukukuna dahil edilmiştir. Sonunda gayrimüslimlere tanınan haklar 1878 Berlin Antlaşması ile daha da arttırılarak çok taraflı uluslar arası bir sözleşmenin konusu olmuştur.⁷

Ancak bu durum Osmanlı Devleti ile Batılı devletler arasında sürekli bir problem teşkil etmiştir. Medeniyet adına Osmanlı Devleti’nden ıslahat yapmasını isteyen bu devletler her fırsatta gayrimüslimler lehinde yeni haklar ve teminatlar almak için baskı ve müdahalenin dozunu giderek arttırmışlardır. Aslında Batılı devletler Osmanlı Devleti’nin kurtuluşuna ve kalkınmasına çok kere Haçlı zihniyeti ile, fakat her şeyin üstünde, menfaatleri açısından bakmıştır.⁸ Osmanlı Devleti’nin sona ermesine kadar zımmi gayrimüslimlerin ahval-i şahsiyye alanındaki hukuki ve kazai özerklikleri devam etmiştir.⁹

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı yıllarında özellikle gayrimüslim unsurlardan Ermenilerle ilgili problemler yaşamıştır. Doğu Cephesi’nde Rus ordularıyla ortak hareket eden ve terör hareketlerine kalkışıp cephe gerisinin emniyetini tehdit eden Ermeniler hakkında hükümet Tehcir Kanunu çıkararak uygulamak zorunda kalmıştı.¹⁰

Savaşın sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrasında başlayan Milli Mücadele döneminde Anadolu ve Trakya’da gayrimüslim yerli unsurlar gizli açık cemiyetler kurarak silahlı çeteler oluşturup terör hareketlerine giriştiler. Asırlardır komşuluk yaptıkları Müslüman ahali gayrimüslimlerin bu davranışları karşısında kısa süren bir şaşkınlıktan sonra onlar da müdafaa-i hukuk anlayışıyla cemiyetler kurarak harekete geçtiler. Milli Mücadele 23 Nisan 1920’de Ankara’da TBMM’nin açılmasından

⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı), Ankara 1984, 2. baskı, s.107; Tarık Z. Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul 1996, 2. baskı, s. 39.

⁷ Gülnihal Bozkurt, *Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu(1839-1914)*, Ankara 1989, s. 90-91; Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, c. I, Ankara 1968, s.242.

⁸ T: Z: Tunaya, *age*, s.37.

⁹ M: A: Aydın, *agy*, s.427.

¹⁰ Ermeni Tehciri ile ilgili geniş bilgi için bkz. <http://devletarsivleri.gov.tr/kitap/>

sonra Meclis Reisi seçilen Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde daha güçlü ve etkili bir şekilde yürütüldü. Trakya, İstanbul çevresi, Batı Anadolu ve Doğu Karadeniz'de Rum, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde Ermeni terörü İtilaf Devletleri'nin kışkırtma ve desteğinde sürdürülmüştür. İşte bu çok kritik dönemde 12 Mart 1337/1921 tarihli Papa 15. Benova'nın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektubu görüyoruz. Bu tarihe gelindiğinde Doğu'da Ermenilere karşı Kazım Karabekir Paşa'nın yürüttüğü askeri hareket başarılı olmuş ve Gümrü Antlaşması imzalanmıştı (3 Aralık 1920). Yine Batı Anadolu'da yeni oluşturulan düzenli Türk kuvvetleri Yunan kuvvetlerini I. İnönü'de mağlup etmiş (4-10 Ocak 1921) ve TBMM Hükümeti İtilaf Devletleri'nce Londra Konferansı'na davet edilmişti. Bolşevik Ruslar ile Moskova'da görüşmeler sürüyordu. Dört gün sonra Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasında Moskova Antlaşması imzalanacaktır (16 Mart 1921).¹¹

İşte böyle bir siyasi ortamda Ankara'ya ulaşan ve Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben Papa'nın gönderdiği mektupta Kafkasya ve Anadolu'da yaşayan Hristiyan unsurlara iyi davranılması isteniyordu. Mustafa Kemal Paşa da Papa'ya yolladığı mektupta gereken cevabı vermiştir. O zamanki Hariciye Vekili Muhtar Bey'in bizzat Meclis genel kurulunda okuduğu mektuplar ve görüşmelerden, Papa'nın muhatap olarak Ankara Hükümeti'ni alması Türk Milleti'ni yönetme inisiyatifinin TBMM Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa'nın elinde olduğunun da açık bir göstergesidir.

Papa 15. Benova'nın Mektubu İle Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı ve Görüşmeler

Bu konu ile ilgili mektuplar ve görüşmeleri TBMM Zabıt Ceridelerinden aynen alıyoruz:

“BEYANAT

Hariciye Vekaleti vekili Muhtar Bey'in Papa 15 nci Benova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya mevrut telgraf ile ona verilen cevap hakkında beyanatı :

¹¹ Milli Mücadele ile ilgili geniş bilgi için şu kaynaklara bkz. Hey'et, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 2 cilt, (Atatürk Araştırma Merkezi Yay.), Ankara 2004; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 4 cilt, (Milli Eğiti Bak. Yay.), İstanbul 1991; Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş (1918-1923)*, (Atatürk Araştırma Merkezi Yay.), Ankara 2002.

REİS – Hariciye Vekaleti vekili Muhtar Beyefendinin beyanatı vardır. Buyurunuz efendim.

HARİCİYE VEKİLİ MUHTAR BEY (Dersaadet) – Efendiler; Şark’ta en kavi ve en muntazam bir Hükümet-i İslamiyenin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğunu hristiyan aleminin en büyük ve en ruhanî makamını işgal eden bir zatın ağzından işitmiş olmaktan müftehir olmanız için Reis-i Muhterememiz Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne Katolik aleminin en büyük reisi ruhanisi olan Papa Hazretleri tarafından gönderilen bir mektup ile paşa hazretleri tarafından cevaben yazılmış olan telgrafı Meclis-i Alinize tebliğ etmiş olmak üzere müsaadenizle kıraat edeceğim.Malûmu âliniz Papalık hükümdar makamıdır.Bunun ise bir Hariciye Nazırı vardır ki o da Kardinal Gaspari’dir.Gelen telgraf name bittabi onun imzasını hâvidir. Fakat Haşmetlü Papa Hazretleri namına gönderilmiştir.

Sureti tercüme :

Roma
2105

Ankara’da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne

Papa Hazretleri namına mümkün olduğu kadar süratle Kafkasya, Asya-yı Suğra, Anadolu hristiyanlarının hayat, emval ve eşyalarının tahtı emniyete alınması hakkında evamiri lazıma ita buyurulmasını müttasıf buldukları hissiyatı asile ve insaniyetkâriye mağruren rica ve niyaz eylemek şerefiyle mübahi oluyorum.İnsaniyetin düçar olduğu bunca meşakkat ve eziyetlerden sonra sada-yı şefkat ve merhametin her tarafta hükümran olması temenniye şayandır efendim.

Kardinal Gaspari

Cevap

Ankara
12. III.1337

Roma’da Papa On Beşinci Benova Hazretlerine

Kardinal Gaspari Cenapları namı haşmetpenahilerine olarak Anadolu, Kafkasya ve Asya-yı Suğra hristiyanları lehinde temenniyat-ı mahsusalarını taraf-ı acizaneme iblağ eyledi.Bilâ tefrik

ırk ve mezhep bütün memleketimiz sekenesinin emniyet ve refahını temin mecburiyeti hissiyatı insaniyetkâranemizin ve din-i mübin-i İslamın bize emrettiği bir vecibedir. Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin nüfuz ve hakimiyetinin şâmil olduğu menatığın kâffesindeki hıristiyanların bir sükûn-ı tamdan mütena'im olmaları için evvel ve âhir her türlü tedabir ittihaz edilmiştir. Hudutlarımız dahilinde her hangi bir ecnebi ordusu kıtal ve harabi getirmedığı yerlerde cari olan sulh ve emniyet bu beyanatımızın gayr-i kabil-i ret bir delilidir. Diğer taraftan bu baktaki siyasetimizin gayr-i mütebeddil olduğunu bir kat daha izhar için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bidayet-i küşadı olan 24 Nisan sene 1336 tarihinde Meclis heyet-i umumiyesinde irat etmiş olduğum mufassal Nutuk ile Meclisin ikinci içtima senesine iptidari münasebetiyle 1 Mart sene 1921 tarihinde yine aynı Meclis heyet-i umumiyesinde irat eylediğim Nutuk'tan aksam-ı âtiyeyi nazar-ı ittila-ı haşmetanelerine iblağ eylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgat) – Bunu yazdırmaya saik nedir efendim?

HARİCİYE VEKALETİ VEKİLİ (Devamla) – Gayet mühim olduğu için bunun zapta geçmesini temin maksadiyledir efendim burada zeylen Papa Hazretlerine gönderilmiş olan nutkun tekrar okunarak zapta geçmesini rica ederim.

Sureti Nutuk

Anadolu'da sakin Ermenilerin ve Rumların avamir-i hükümete ve âmâl-i milliyeye muhalefetleri vuku bulmadıkça her türlü tecavüzden masun ve tamamen mesut ve müreffeh bir hayata mazhariyetleri öteden beri kabul edilmiş bir esas idi. Kilikya ve havalisinde ve şark hududumuz haricindeki resmi ve gayri-resmi Ermeni kuvvetlerinin dindaş ve ırkdaşlarımıza karşı vuku bulan tecavüzat-ı cinayetkâraneleri karşısında dahi memleketimizde yaşayan sakin hıristiyanların her türlü taarruzdan masuniyetlerini temin eylemeyi pek mühim bir vazife-i medeniyete telakki eyledik ve Anadolu'nun alem-i harici ile temasının münkati olduğu bugünlerde menaf-i âliye-i vataniyeyi istihdaf eyleyen tedabir meyanında hıristiyan ahalinin muhafaza-i selâmeti lüzumunu bütün makamata bildirdik.

İkinci içtima senesi münasebetiyle irat edilen nutuk

“Efendiler! İtilaf devletleri bizi müstakil bir devlet halinde yaşamaya kabiliyeti olmayan bir millet telakki ediyor ve bu yanlış telakki bahanesiyle memleketimizi parçalamak ve milletimizi esaret altına almak istiyorlar.Onları bu telakkide aldatan saik, milletimizin kendi kendisini idareye muktedir olamaması zehabıdır.Halbuki milletimiz bir seneden beri her türlü muavenet ve delâletten ve asırlardan beri alışmış olduğu şekli idareden mücerret olarak milletlerin başına gelebilecek olan felaketlerin en büyüğüne mâruz bulunduğu halde en medeni ve en insani ve bütün şerait-i hürriyete riayetkâr bir tarzda kendini idare etmektedir.Düşmanlarımız istila ettikleri memleketlerimizde her nevi müdafaa vesaitinden tecrit edilmiş olan milletdaşlarımıza karşı bugüne kadar bilâ fasıla tahrip, yağma, katil, tehcir gibi mezalimi irtikâp eylemekte devam ettikleri halde Büyük Millet Meclisi’nin havza-i hükümetine dahil bulunan bütün gayrimüslim unsurlar kanunlarımızın ve silahlarımızın himayesi altında mazhar-ı emn-i asayiş olarak yaşamaktadır.”¹²

Sonuç

Türkiye’de Milli Mücadele sırasında İstanbul’daki Fener Rum Patrikhanesi gizli faaliyetler yürüttüğü gibi, Batı Anadolu’daki Yunan işgalini “meşrulaştırmak” için de bazı yayınlar yapmıştır. Bunların en ünlüsü Kara Kitap (Mavri Vivlos)tır.¹³

21 Kasım 1922 tarihinde Lozan barış görüşmeleri başladı. Buraya giden Türk heyetine Bakanlar Kurulu tarafından verilen talimatlar içinde azınlıklar konusunun çözüm yönteminin mübadele olması gerektiği belirtilmiş Patrikhane konusu yer almamıştır. Azınlıklar konusunun görüşüldüğü 12 Aralık 1922 tarihli genel kurul toplantısında İngiliz Heyeti Başkanı Lord Curzon Ermeni yurdu konusunu gündeme getirmiştir. Türk Heyeti Başkanı buna gerekli cevabı vermiş ve konuşmasının sonunda şunları söylemiştir: “*Lord Curzon Türkiye gibi geniş bir ülkede Ermenilere bir köşe bulup bulunamayacağını sordu. Bu konuya ilişkin olarak Türkiye’nin yüz ölçümü ile kıyaslanamayacak kadar büyük toprakları olan devletlerin bulunduğunu hatırlatırım.*” Daha sonra Yunan heyeti başkanı M. Venizelos

söz alarak Türkiye’deki Rum azınlığından ve Ermenilerin dramatik durumundan bahsetmesi üzerine İsmet Paşa sert bir cevapla karşılık

¹² TBMM Zabıt Ceridesi, cilt:9, (İ:6, 12.3.1337, C:2), Ankara 1954, 2. basılış, s.90-92.

¹³ Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İstanbul 2003, s.78.

vermiştir: “M. Venilazos Küçük Asya’nın Yunanlılarca işgal edilmesinin Ermeniler için yeni acılar, yeni talihsizlikler kaynağı olduğunu şüphesiz görmezlikten gelmektedir. Bu zavallı halk zorla silah altına alınmış Yunan ordusu saflarına katılmıştır... Ermeniler cepheye gönderilmiş ve Türklere ateş etmeye zorlanmışlardır. Bozgunundan sonra çok büyük yakıp yıkmalara girişilmiştir. Üstelik Yunan makamları işlenmiş bu bütün suçları Ermenilerin üzerine atmak için kasıtlı propagandalar yapmaya koyulmuşlardır. Daha sonra, Yunanlılar Asya’dan çekip gittikleri zaman Ermenileri de birlikte sürüklemişlerdir. Dünyada Ermenilerin başına gelenlere acımaya cesaret edebilecek hükümetlerden en sonuncusunun, Ermenilerin başına gelen talihsizliklerin doğrudan doğruya yaratıcısı durumundaki Yunan Hükümeti’nin olacağını kabul etmek zorunludur.” Yine Azınlıklar alt komitesinde İtilaf Devletleri’nin desteğinde Ermeni taleplerine Türk temsilcisi Rıza Nur ise şu cevabı verir: “Müttefik devletlerin biraz önce okunmuş olan bildirimde bulunmaya hakları vardı. Çünkü kendilerini Ermenilere karşı moral yükümlülükler altına koymuşlardır: Gerçekten bu halkı Türkiye’ye karşı saldırtmak için politika aracı olarak kullananlar, Müttefik devletler olmuşlardır. Türk temsilcileri olarak bu koşullar altında sunulan bildirimleri geçersiz sayıyoruz. Bu tip bildirimleri dinlemekten ise, oturumdan çekilmenin daha iyi olacağını düşünüyoruz.”¹⁴

Lozan’da bu uzun tartışmalar sonunda Türkiye’deki gayrimüslim unsurların sadece dini azınlık oldukları kabul edilmiştir. Yani 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması’na göre Türkiye’de yalnız gayrimüslim unsurlar azınlık sayılmış ve bunların hakları 38-44. maddelerde belirtilmiştir.¹⁵ Zaten 5 Şubat 1937 tarihinde laiklik ilkesi Cumhuriyetin temel niteliklerinden birisi olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin Anayasasına girmiştir. Din ve vicdan hürriyeti de bütün vatandaşlar için Anayasa’da güvence altına alınmıştır.¹⁶ Nitekim Atatürk’ün de bu konudaki görüşleri aynı yöndedir: “Din, bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye muhalif değiliz.”¹⁷

¹⁴ Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara 2005, s.113-114.

¹⁵ E. Macar, *age*, s.95-96; *Lozan Barış Konferansı, tutanaklar- belgeler*, (Çeviren: Seha L Meray), c.8, İstanbul 2001, 2. Baskı, 10-13.

¹⁶ Hey’et, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- II*, s.296.

¹⁷ Asaf İlbay, *Asaf İlbay Anlatıyor: Yakınlarından Hatıralar*, İstanbul 1955, s.103.